

חשון התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

הפרשנות המדרשית לבחירתו של אברהם

לפרשת לך-לך (על פי שיעורים של הרב יעקב מדן והרב אמנון בזק)

הגדול שביניהם. כיון שבא אביו, אמר לו: מי עשה להם כך? אמר לו: באה אישה אחת והביאה להם קערת סולת ואמרה לי להקריב לפניהם. הקרבתי לפניהם, זה אמר - אני אוכל ראשון, וזה אמר - אני אוכל ראשון. קם הגדול שביניהם, נטל פטיש ושברם. אמר לו: מה אתה משטה בי, האם יודעים הם? אמר לו: ולא ישמעו אזניך מה שפיך אומר!?

קודם שנבאר את המדרש, עלינו להקדים כמה מילים על התייחסותנו הבסיסית לדברי חז"ל. חז"ל אינם מספרי סיפורים, וברור שהמבין את דברי חז"ל כפשוטם הרי הוא מן הכסילים. חז"ל באגדותיהם אף לא תפקדו כמעבירי מסורות קדומות, אלא בעיקר כפרשני מקרא. מקורו של כל סיפור חז"ל נעוץ בדרך כלל במקרה מקראי קודם. נבחר את דברינו: במקומות רבים, המקרא סותר ואינו מפרט אירועים המהווים סיבה להתרחשויות המתוארות. כך במקרה שלנו: אין שום הסבר לכך שתרם יצא לפתע מאור כשדים, ולכך שהקב"ה בחר באברהם. חז"ל, כפרשני מקרא, באו לפרש את הסתום, ולשם כך יצרו אגדות הימשלמות את הפערים שמותר המקרא. במקרה זה, כמו במקרים אחרים, נשאלת השאלה: על מה מבוססים דברי חז"ל? מדוע הם בחרו לספר דווקא אגדה כזו על אברהם ודווקא אגדה אחרת על יעקב? נראה, שחז"ל נעזרו בכלל הידוע - "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר". בכל מקום שנותרו בו פערים בסיפור המקראי, חז"ל השוו את הדמות או את העניין שעליהם מדובר לסיפור מקראי מקביל. עקרון זה להבנת דברי חז"ל במדרש שנקרא גם "הסיפור המרומז" הוא בין האמצעים הספרותיים הרווחים במקרא. כלומר פעמים רבות משתמש המקרא בסיפור אחד במוטיבים לשוניים ותוכניים הלקוחים מסיפור אחר, ובדרך זו רומז לקשר שיש בין שני הסיפורים. קשר זה טומן בחובו מסר מסוים, שאותו נדרש הקורא

הפסוקים הראשונים של פרשת לך לך מספרים לנו על בחירתו של הקב"ה באברהם (בראשית י"ב, א-ד): "ויאמר ה' אל אברם - לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך: ואעשך לגוי גדול, ואברכך, ואגדלה שמך, והיה ברכה: ואברכה מברכך ומקללך אאר, ונברכו בך כל משפחת האדמה: וילך אברם כאשר דבר אליו ה' וילך אתו לוט, ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן".

אלא שהפסוקים הללו שהם הראשונים הידועים לנו על אברהם אינם מפרטים את הסיבה לכך שה' התגלה אליו. התורה פותחת את סיפורו של אברהם באמצע חייו - בשנתו השבעים וחמש, ואשר על כן רבות התמיהות: מהי ראשיתו של הסיפור? מדוע בחר ה' באברהם ושלח אותו להתהלך בארץ? במה שונה אברהם אבינו מעשרים הדורות שהיו מכעיסים ובאים? ואף אם נצליח להתחקות אחר קורות חייו של אברהם לפני שהתגלה אליו ה', עדיין נשאלת השאלה - מדוע לא פירשה התורה את פשר בחירתו של אברהם?

המדרש (בראשית רבה ל"ח, יג) מספר לנו את הסיפור הבא על חיי אברהם בשבעים וחמש שנותיו הראשונות (וזה תרגומו של המדרש שהמשכו הוא הסיפור על הפלתו של אברהם לכבשן האש ע"י נמרוד):

וימת הרן על פני תרח אביו - רבי חייא בר בריה דרב אדא דיפו: תרח עובד צלמים היה. פעם אחת יצא למקום מסויים, והושיב את אברהם מוכר תחתיו. היה בא-בן-אדם ורוצה לקנות (פסל). אמר לו: בן כמה שנים אתה? היה אומר לו: בן חמישים או ששים. היה אומר לו: 'וי לו לאותו אדם שהוא בן ששים וצריך לעבוד לפסל בן יומו', והיה מתבייש (אותו אדם) והולך לו. פעם אחת באה אישה אחת והביאה בידה קערת סולת. אמרה לו: הא לך, הקרב לפני הפסילים. קם (אברהם), נטל פטיש בידו, שבר את כל הפסילים ונתן הפטיש ביד

אלהים הוא יָרֵב לוֹ כִּי נִתַּץ אֶת מִזְבְּחוֹ. וַיִּקְרָא לוֹ בְּיוֹם הַהוּא יִרְבֵּעַל לֵאמֹר יִרֵב בּוֹ הַבַּעַל כִּי נִתַּץ אֶת מִזְבְּחוֹ

נקודות הדמיון בין הסיפור המקראי ובין הסיפור שבמדרש ברורות:

- א. בשני הסיפורים מדובר בנער צעיר המתעמת עם סביבתו על רקע בחירתו בעבודת ה' והתנגדותו לעבודת אלילים.
- ב. בשני הסיפורים הורס הנער את האובייקטים המשמשים לעבודה זרה.
- ג. בשני הסיפורים מופיעה האירוניה כלפי עובדי העבודה הזרה: בסיפורו של גדעון היא באה בדברי יואש "אם אלהים הוא ירב לו כי נתץ את מזבחיו"; ובמדרש – בדברי אברהם "ולא ישמעו אוזניך מה שפיך אומר?!".

השאלה היא מדוע 'שידכו' חז"ל בין גדעון לבין אברהם, והעבירו את הסיפור מאחד לשני? מהו יסוד ההשוואה? ומסביר הרב יעקב מדין שנראה לאמר, שההשוואה שיצרו חז"ל בין אברהם לגדעון מתבססת על סיפור מלחמת ארבעת המלכים, שכן ישנם כמה קווי דמיון העוברים בין שני המלחמות - בין מלחמתו של גדעון במדין לבין מלחמתו של אברהם בארבעת המלכים:

א. מספר הלוחמים: בפרשת לך-לך אנחנו מוצאים תמיהה גדולה: כיצד לקח אברהם שלוש מאות ושמונה עשר איש בלבד כדי להילחם בארבעה מלכים גדולים, שגודל צבאם מי ישורנו? תמיהה זוהי קיימת גם לגבי מספר לוחמיו של גדעון, שנותר עם שלוש מאות לוחמים נגד ארמדה שכללה מאה וחמישים אלף איש. (בשופטים ח', י נאמר: "וּזְבַח וְצִלְמַנֵּעַ בְּקִרְקָר, וּמַחְנִיחֵם עִמָּם כַּחֲמֵשֶׁת עֶשְׂרֵי אֶלֶף כָּל הַנּוֹתָרִים מִכָּל מַחֲנֵה בְנֵי קֵדָם, וְהַנְּפִלִים מֵאֵה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ שֶׁלֶף חָרַב". כלומר - כ-15,000 איש נמלטו מתוך מחנה של 120,000 איש שמתו במלחמה. כמה מנה כל הצבא לפי מספרים אלו? המקרא רק מציין - 'כארבה לרוב... כחול שעל שפת הים לרוב' (שופטים ז', יב).

ב. דרך המלחמה: אופן ניהול המלחמה של אברהם היה: "ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכסו" (י"ד, טו). צורת מלחמה זו מבוססת על זריית בהלה בקרב האויב, וניצול גורם ההפתעה כדי ליצור פאניקה במחנהו. שיטה זו אפקטיבית במיוחד כאשר מיישמים אותה על צבאות של מלכים שונים, שאינם מכירים זה את זה. הדוגמה הקלאסית למלחמה מעין זו היא מלחמתו של גדעון, שבא על מחנה אויביו בשלושה ראשים באמצע הלילה, תוך שהוא מנצל עד תום את הפאניקה שאחזה במחנה, שהיה

לחשוף, ובאמצעותו להבין טוב יותר את השיפוט המקראי כלפי האירוע או כלפי הדמויות הנזכרות בו. דוגמות מפורסמות לעיקרון זה הן השוואת אליהו בהר חורב למשה רבנו; סיפורי אלישע על רקע סיפורי אליהו; סיפורי מגילת רות מול פרשת יהודה ותמר או מול פרשת לוט ובנותיו; השוואת סיפור הצלת לוט מסדום לסיפור הצלת רחב מיריחו; ועוד רבים.

כמו שאמרנו לעיל תופעה זו קיימת לא רק בסיפורי המקרא עצמו אלא גם במדרשי חז"ל. כלומר רבים ממדרשי האגדה רומזים לסיפור מקראי מסוים, ועל מנת להבין טוב יותר את הרעיון שמבקש המדרש להביע

אם ננסה להתחקות אחר מקורות חז"ל באגדות אברהם אבינו, נגיע ללא ספק לשני סיפורים מקראיים: סיפור ניתוח הפסילים על ידי גדעון בן יואש הוא מקור ההשראה לסיפור ניתוח הפסילים על ידי אברהם, וסיפור נפילתם של חנניה, מישאל ועזריה לכבשן האש הוא מקור ההשראה לסיפור נפילתו לאש של אברהם.

נשאלת השאלה מה הביא את חז"ל לקשר בין אותם סיפורים לבין מעשיו של אברהם אבינו? ובמה תורמת ההיכרות עם הסיפור המקראי להבנת הרעיון הטמון במדרש

בשיעור זה נעסוק בשאלות אלו בעקבות שיעוריהם של הרב יעקב מדין ראש ישיבת הר עציון והרב אמנון בזק.

"אם אלהים הוא ירב לו כי נתץ את מזבחיו"

הרעיון הפשוט שבסיפור – האירוניה כלפי מלכודם של עובדי האלילים, שהם עצמם אינם מאמינים בכוחם של העץ והאבן שלהם הם עובדים – איננו חדש. בסיפורי הנביאים הוא מופיע באופן דומה מאוד למתואר במדרש בסיפור על תחילת דרכו של גדעון, שבעקבותיו קיבל גם את השם ירובעל (שופטים ו', כה-לב):

ויהי בלילה ההוא ויאמר לו ה' קח את פר השור אשר לאביך... והרסת את מזבח הבעל אשר לאביך ואת האשרה אשר עליו תכרת. ובנית מזבח לה' א-להיך על ראש המעוזה הזו... ויקח גדעון עשרה אנשים מעבדיו ויעש כאשר דבר אליו ה', ויהי כאשר ירא את בית אביו ואת אנשי העיר מעשות יומם – ויעש לילה. וישכימו אנשי העיר בבקר והנה נתץ מזבח הבעל והאשרה אשר עליו כַּתְּתָה... ויאמרו איש אל רעהו מי עשה הדבר הזה, וידרשו ויבקשו ויאמרו גדעון בן יואש עשה הדבר הזה. ויאמרו אנשי העיר אל יואש הוצא את בנך וימת כי נתץ את מזבח הבעל וכי כרת האשרה אשר עליו. ויאמר יואש לכל אשר עמדו עליו: האתם תריבון לבעל אם אתם תושעון אותו?! אשר יריב לו יומת עד הבקר, אם

סיפורם של גדעון ופורה מזכיר לנו גם את מלחמת מכמש, שבה הצליחו יהונתן בן שאול ונערו להתגבר ולהפיץ מחנה שלם. כאשר חז"ל עורכים את ההשוואה בין מלחמת גדעון לבין מלחמת אברהם, מתבקש לספר שאברהם ירד למחנה המלכים כגדעון או כיהונתן בשעתם, ולכן סיפרו חז"ל שאברהם ירד עם אליעזר בלבד.

הקבלות אלה הן הבסיס להשוואה שעורכים חז"ל בין שני האישים - בין גדעון לבין אברהם - ובעקבותיהן השוואה בין שניהם גם בנקודה נוספת: כשם שגדעון החל את המרד בנייתוך מזבח אביו, ולא פחד לעמוד מול כל העם ולהציב את מזבח ה' כאלטרנטיבה למזבח הבעל - כך גם אברהם החריב את פסילי אביו וכוון את האלטרנטיבה, עבודת ה'.

ואולם, עדיין נשאלת השאלה מהו המסר המתקבל מהשוואה שיוצרים חז"ל בין אברהם לגדעון? (יש לשים לב לכך שאף שאברהם קדם לגדעון - קדם הסיפור המקראי למדרש, ומשום כך עלינו לשאול, כמובן, מה משמעות השוואתו של אברהם לגדעון, ולא להפך) ומסביר הרב אמנון בזק שנראה לאמר שהמסר המרכזי שמבקש המדרש ללמד קשור לשאלת בחירתו של אברהם. רבים עסקו בבעיה זו, שאותה ניסח הרמב"ן בפירושו לתורה (על י"ב, ב):

והנה זאת הפרשה לא ביארה כל העניין, כי מה טעם שיאמר לו הקב"ה עזוב ארצך ואיטיבה עמך טובה שלא הייתה כמוהו בעולם, מבלי שיקדים שהיה אברהם עובד א-לוהים או צדיק תמים...

ברור אפוא שהמדרש מתייחס לבעיה זו, והוא נוקט בעמדה שבחירת אברהם נבעה מצדקותו המיוחדת עוד קודם שנגלה אליו ה', ושמוכחה זכה אברהם להתגלות זו. בכך שולל המדרש אפשרות אחרת, שלפיה בחר ה' באברהם באופן שרירותי, וללא כל סיבה נראת לעין. ואכן, בעקבות המדרש מסביר הרמב"ן בהמשך דבריו שם:

אבל הטעם, מפני שעשו אנשי אור כשדים עמו רעות רבות על אמונתו בהקב"ה, והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן, אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחלה, שתהיה עבודתו לו וקריאת בני האדם לשם ה' בארץ הנבחרת, ושם יגדל שמו ויתברכו בו הגוים ההם, לא כאשר עשו עמו באור כשדים שהיו מבזין ומקללים אותו, ושמו אותו בבור או בכבשן האש. ואמר לו שיברך מברכיו ואם יחיד מקללו יואר, וזה טעם הפרשה.

הרמב"ן מבסס את דבריו על הליכתו של אברם לכיוון ארץ כנען עוד בטרם נגלה אליו ה', כמתואר בסוף פרשת

מורכב מצבאות עמלק, מדין ובני קדם. על פי השוואה זו, יש להניח שגם אברהם - כמו גדעון - נעזר באלמנט ההפתעה באמצע הלילה, הבהיל את אויביו, והעובדה שמחנם היה מורכב מצבאות מלכים שונים יצרה פאניקה במחנה. בחשכת הלילה, האויבים טעו ונלחמו זה בזה, ולבסוף נפוצו לכל עבר.

ג. מטרת המלחמה: בסיום מרדפו של גדעון אחר מלכי מדין, אנו מגלים את הסיבה למרדף זה: "ויאמר אל זבח ואל צלמנע - איפה האנשים אשר הרגתם בתבור? ויאמרו - כמוך כמוהם אחד כתאר בני המלך" (שופטים ח', יח). כלומר - גדעון ניסה לגלות מה עלה בגורל אחיו שנהרגו בתבור, כנראה בדרכם להזעיק את בני אפרים אל המלחמה. בדומה לכך, אף אברהם רדף אחרי המלכים כדי לגלות מה עלה בגורל לוט אחיו.

ד. אברהם ואליעזר כנגד גדעון ופורה: רש"י מביא בשם הגמרא (נדרים לב ע"א), שאברהם ואליעזר לבדם ניצחו את ארבעת המלכים:

"שמונה עשר וגו' - רבותינו אמרו: אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריה של שמו".

מדרש זה הוא די תמוה: האם לא די לחכמים בכך שאברהם אבינו חיסל מחנה של ארבעה מלכים בעזרת שלוש מאות ושמונה עשרה איש בלבד? מה ראו חז"ל לבוא ולהעמיד את מספרם על אליעזר בלבד? וכמו כן "אין מקרא יוצא מידי פשוטו", ואי אפשר להכחיש את הפסוקים הכותבים במפורש שאברהם הכה את המלכים בעזרת עבדיו. לכן מסביר הרב מדין שנראה שכוונת חז"ל היא שאף ששלוש מאות ושמונה עשרה לוחמים באו עם אברהם - די היה באברהם ובאליעזר לבדם כדי לנצח. ללא ספק, הדברים מזכירים את סיפור גדעון ופורה נערו (שופטים ז', ט-טו):

"ויהי בלילה ההוא, ויאמר אליו ה' - קום רד במחנה כי נתתו בידך: ואם ירא אתה לרדת - רד אתה ופרה נערך אל המחנה¹: ושמעתי מה ידברו, ואחר תחזקנה ידך וירדת במחנה. וירד הוא ופרה נערו אל קצה החמשים אשר במחנה... ויבא גדעון, והנה איש מספר לרעהו חלום, ויאמר - הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שערים מתהפך במחנה מדין, ויבא עד האהל ויכהו, ויפל, ויהפכהו למעלה, ונפל האהל: ויען רעהו ויאמר - אין זאת, בלתי אם חרב גדעון בן יואש איש ישראל. נתן האלהים בידו את מדין ואת כל המחנה: ויהי כשמע גדעון את מספר החלום ואת שברו, וישתחו, וישב אל מחנה ישראל ויאמר - קומו, כי נתן ה' בידכם את מחנה מדין".

1 מילים אלו רומזות לחטא של גדעון, שלא ירד על המחנה לבדו, ולכן גם לא היה ראוי שהנס ייעשה על ידו לבדו.

אופייה של הבחירה המסתורית באברהם, כמוהו כאופייה של הבחירה המפורשת בגדעון. דרך אגב נעיר כי רעיון זה חוזר גם במדרשים נוספים, שאחד הבולטים שבהם מצוי אף הוא בבראשית רבה (פרשה לב ג):

אמר רבי יונתן: היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרועים, שאינו מספיק לקוש עליהם אחת עד שהוא שוברים. ובמי הוא בודק? בקנקנים יפים, שאפילו מקיש עליהם כמה פעמים אינם נשברים. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים אלא את הצדיקים, שנאמר (תהילים י"א, ה) 'ה' צדיק יבחן'.

בין אברהם לגדעון

לסיום עלינו לציין כי המדרש הקפיד שלא לזהות בין גדעון, השופט ההססן, שבסוף ימיו הכשיל את ישראל באפוד – שעליו נאמר "ויהי לגדעון ולביתו למוקש" (שופטים ח', כז) – לבין אברהם אבינו עליו השלום, שעמד בעשרה ניסיונות. משום כך יש בסיפור המדרשי כמה הבדלים משמעותיים מן המסופר על גדעון:

- א. גדעון פעל בשליחות ה'; אברהם, לפי המדרש, פעל ביוזמתו.
 - ב. המקרא מדגיש כי גדעון "ירא... מעשות יומם, ויעש לילה"; יראתו זו של גדעון היא גם, ככל הנראה, הסיבה לכך שלא העז לפעול לבדו וצירף אליו עשרה אנשים מעבדיו. על אברהם, לעומת זאת, אין במדרש ולו רמז כי היה בו שמץ של פחד במעשיו.
 - ג. לגדעון מסייע אביו, שגם טוען בעדו את טענותיו כלפי הסביבה; אברהם מצוי בעימות אף עם אביו, ואביו הוא גם זה שמוסר אותו בסופו של דבר לידי נמרוד.
- בהבדלים אלו מדגיש המדרש כי ההשוואה בין אברהם לגדעון נוגעת רק לאופייה של הבחירה בהם, אך אין היא טוענת לדמיון מלא בין שני האישים. אדרבה, הסיפור הדומה ממחיש את מעלתו המיוחדת של אברהם – במסירות נפשו ובאמונתו הצרופה – על פניו של גדעון השופט.

נח (י"א, לא-לב). הליכה זו נבעה, לדעתו, מרדיפת אנשי אור כשדים את אברם על אמונתו, כפי שתואר במדרש. (בהמשך דבריו מבאר הרמב"ן מדוע לא תיארה התורה במפורש את הסיבה לבחירתו של אברהם: "אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה ולפרש הענין שהיה בינו ובין הכשדים באמונה, כאשר קצרה בענין דור אנוש וסברתם בעבודה זרה שחדשו")

אם נשוב עתה לסיפורו של גדעון נוכל לראות כי ההשוואה בין הסיפורים באה לחדד בדיוק את הנקודה הזו. ביחס לרוב המושיעים בספר שופטים אין המקרא מסביר מדוע נבחרו דווקא הם.² החריג היחיד לכלל זה הוא גדעון, שלגביו מוצאים אנו ביטוי מפורש כי הבחירה בו לא הייתה שרירותית, אלא נבעה מתכונותיו ומאישיותו המיוחדת. הבחירה בגדעון מתוארת בדו-שיח בינו ובין מלאך ה' (שופטים ו', יא-יד):

ויבא מלאך ה'... וגדעון... חבט חטים בגת להניס מפני מדין. וירא אליו מלאך ה' ויאמר אליו ה' עמך גבור החיל. ויאמר אליו גדעון בי אדני ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו לאמר הלא ממצרים העלנו ה', ועתה נטשנו ה' ויתננו בכף מדין. ויפן אליו ה' ויאמר: לך בכחך זה והושעת את ישראל מכף מדין, הלא שלחתך

כבר בפניית המלאך אל גדעון ניכר שגדעון נבחר בגלל היותו "גבור חיל", דבר שהתבטא כנראה גם באומץ לבו לחבוט חטים בגת להניס מפני מדין. ואולם, בהמשך מופיע נימוק מפורש לבחירה: "לך בכחך זה והושעת את ישראל". מהו "בכחך זה"? נראים הדברים, וכך פירשו רש"י ואברבנאל, שהכוונה לאותו כוח שהראה גדעון בדבריו – דברים הנראים כחריפים כלפי שמיא, שנאמרו מתוך הזדהות עם כאבו של עם ישראל. מתוך אותה מסירות של גדעון לעמו מובנת בחירת ה' בו, ומכוחה מבטיח לו ה' להיות עמו גם בעתיד. מסירות הנפש של גדעון הוכחה גם בהמשך – כאשר ניתץ את מזבח הבעל וזכת את האשרה אשר עליו – ובכך ניתן אישור נוסף לכך שבחירת ה' בגדעון לא הייתה מקרית, אלא נבעה מהכרת כוחו ותכונותיו.

נמצאנו למדים כי לא במקרה דרשו חז"ל את סיפורם על אברהם באופן דומה לסיפורו של גדעון. מאחרי השוואה זו מסתתרת תפיסה, העולה בקנה אחד עם מגמת המדרש כולו, כי בחירת ה' באברהם נבעה מתכונותיו המיוחדות – כפי שהדבר מפורש ביחס לגדעון. לדעת המדרש,

² כך אצל עתניאל בן קנז (ג', ט) ואהוד בן גרא (ג', טו), שעליהם נאמר במפורש 'ויקם ה' מושיע'. על דבורה נאמר (ד', ד) "היא שפטה את ישראל בעת ההיא", ואף כאן אין הסבר כיצד נתמנתה לשופטת ומדוע זכתה לנבואה. יפתח מונה לשופט על ידי זקני גלעד ("א, ז). ביחס לשמשון בולט במיוחד אופייה השרירתי של הבחירה, שהרי נבחר עוד קודם לידתו (פרק י"ג)!